

УДК811.161.2'255.4

О. Т. Федунівич-Швед,

Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, м. Чернівці

**ПЕРЕКЛАДИ МИКОЛИ ЛУКАША ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

У статті на матеріалі перекладів Миколи Лукаша проаналізовано вживання слів, запозичених із німецької мови, що широко представлені у пам'ятках староукраїнської мови та сучасних лексикографічних джерелах. Встановлено стилістичні особливості германізмів. З'ясовано, що Микола Лукаш, добираючи мовні засоби, орієнтувався на мовно-художні особливості оригіналу.

Ключові слова: германізм, фразеологізм, фразеологічний зворот, запозичена лексика, Микола Лукаш.

MYKOLA LUKASH WORK'S INTERPRETATION AS A SOURCE OF UKRAINIAN-GERMAN LEXICAL CONNECTIONS' REPRODUCTION

Based on the interpretations of Mykola Lukash the article analyzes the use of words borrowed from German, which are well represented in the works of old Ukrainian language and modern lexicographical sources. Stylistic features of German borrowings are established. It is found that Mykola Lukash, selecting language tools, focused on linguistic and literary images of the original work.

Key words: German borrowings, phraseological unit, idioms, borrowed vocabulary, Mykola Lukash.

ПЕРЕВОДЫ НИКОЛАЯ ЛУКАША КАК ИСТОЧНИК ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ УКРАИНСКО-НЕМЕЦКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

В статье на материале переводов Николая Лукаша проанализированы употребления слов, заимствованных из немецкого языка, которые широко представлены в памятках староукраинского языка и современных лексикографических источниках. Установлено стилистические особенности германизмов. Обнаружено, что Николай Лукаш, подбирая языковые средства, ориентировался на культурно-художественные особенности оригинала.

Ключевые слова: германизм, фразеологизм, фразеологический оборот, заимствованная лексика, Николай Лукаш.

Микола Лукаш, видатний письменник-перекладач, знавець близько двадцяти мов, увійшов в історію української літератури як автор перекладів монументальних творів європейської класики – «Фауста» Й.-В. Гете, «Декамерона» Дж. Боккаччо, «Дон Кіхота» М. Сервантеса. Завдяки М. Лукашеві до українського читача дійшли поезії В. Шекспіра,

Р. Бернса – з *англійської*, Г. Гайне, Й.-Ф. Шіллера – з *німецької*, М. Рільке, В. Гюго, Г. Аполлінера – з *французької* та багатьох ін. Здатність тонко відчувати семантику тексту й підтекст оригіналу поєднувалися в М. Лукаша із надзвичайно глибоким знанням лексичного, фразеологічного багатства української мови в усьому різноманітті її часового й територіального функціонування.

Дослідники Лукашевої творчості (Л. Первомайський, В. Савчин, Т. Цимбалюк, Л. Череватенко) одностайні в думці, що мова його перекладів відзначається ретельним відбором мовних засобів з орієнтацією на мовно-художні особливості оригіналу. Для досягнення адекватності перекладу М. Лукаш спирався на лексику різного стильового призначення.

Із двох головних шарів лексики пасивного фонду, якими може послуговуватися перекладач, – архаїзмів і авторських новотворів, М. Лукаш надавав перевагу саме давнім словам, оскільки вони зберігали й ту цінну й необхідну перекладачеві позамовну інформацію, яка дозволяла віднайти саме той мовний ключ перекладу, що був би хронологічно і стилістично споріднений (співвзвучний) з оригіналом і відтворював не лише його поверхневий інформаційний зміст, а й глибинне стилістичне тло. На це вказує й В. Радчук, коли стверджує, що «оригінальна література не дає мові всього того, що дають її переклади. Вони не лише інакше, в інший спосіб розвивають її, а й більше збагачують» [7, с. 26].

Переклад творів світової класики потребував відповідних мовних засобів, які б відрізняли ці тексти від сучасного об'єкту української мови.

Так, значною групою слів, уживаних у перекладах М. Лукаша, є давні запозичення з німецької мови, засвоєні в західнослов'янські мови, а також в українську мову. Пам'ятки староукраїнської доби широко їх фіксують, що відображено й у тогочасній лексикографії, й у словниках української мови XIX – XX ст. На широке побутоване німецьких слів в українській мові вказує й В. Гнатюк, зараховуючи їх до найчисельнішої групи запозичень [2]. Інший дослідник німецькомовних лексичних запозичень – М. П. Кочерган, порівнявши українську літературну мову й південно-західні говори, дійшов висновку, що у говорах німецьких запозичень значно більше [5, с. 19].

До таких запозичень належать, зокрема, іменники назви тканин за кольором та похідні від них: *блаватас*, *блаватний* – синій, кольору волошки: [Мефістофель:] *Дивись, яким прийшов я зухом: В червець убрався в блаватас* (Фауст, 62); *небо з блаватних полив'яних махлів*: (Лукаш 1990, 358); «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» подає й іменник *блаватъ* (стп. *biawat*, стч. *blavat*, свн. *blawe*) – у двох значеннях: 1) «блакитна шовкова тканина»; 2) «одяг з такої тканини», і прикметник *блаватний*, *блаватъный* – «виготовлений з блавату – шовкової тканини блакитного кольору» (СЛУМ, 2, с. 92); у перекладі «Фауста» Й.-В. Гете М. Лукаш використовує й іншу фонетичну форму цього слова – *блаватас*, порівн.: [Мефістофель:] *Дивись, яким прийшов я зухом: В червець убрався, в блаватас, Плащем обвинувся єдабним <...>* (Фауст, с. 62); що зафіксована у Словнику Грінченка з посиланнями на твори П. Куліша: *В блаватасах да саєтах будемо ходити* (Сл. Гр., 1, с. 70); *шарлатний* (порівн. нім. *scharlach* «яскраво-червоний колір», *scharlachfarbenes* «пурпуровий»): *...впали мені в очі кольори білий та шарлатний, та ще ряхтіня самоцвітів дорогих* (Д. К., 167);

термінологічна лексика з військової та торговельної сфери: *драбант* – «охоронець можновладної особи або солдат, що охороняє командуючого»; відомості «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» дозволяють стверджувати, що названий іменник було запозичено в українську мову з німецької через чеське та польське посередництво, порівн.: *нвн. Trabant* – «охоронець можновладної особи; драбант», стч. *drabant*, стп. *drabant* (СЛУМ, 8, с. 195);

обладунок – «лицарське спорядження»: [Дон Кіхот] *узвє на себе повний обладунок, сів на Росинанта, приладив на голові свого латаного шолома, настроїв на руку щит, схопив списа і виїхав задвірками в чисте поле* (Д. К., 26); *ладуватися* – «споряджатися на корабель»: *у похід рушаючи, ладуватися на корабель не де, як тільки в Генуї* (Декамерон, 64); *наладував* [корабля] *всяким товаром* (Декамерон, 97), порівн. нім. *laden* – «ладувати, навантажувати, накладати, в'ючити (на коня)»; в українській мові засвідчено й інші слова цього гнізда: *виладувати*; *ладівниця*, *ладунка* («патронташ»), *ладунок* («вантаж», «набій до рушниці»).

Варто зазначити, що серед германізмів, зафіксованих у Лукашевих перекладах, натрапляємо й на дієслівну лексику, наприклад:

варувати – «застерігати; оберегати»: *Отож остерігаю і варую вас, пане джуро, що все зло і лихо, що з нашої суперечки постати має, окошиться на вашій милості* (Д. К., с. 400); порівн.: *варовати* (двн. (bi)waron, нвн. *wahren*) – 1) «обумовлювати, домовлятися, випрошувати собі що-небудь»; 2) *(кому що, чого і без додатка)* «гарантувати, забезпечувати»; 3) *(що і без додатка)* «утверджувати, установлювати»; 4) «пильнувати, вважати, остерігатися». Як зазначає Л. Ткач, дієслова *варувати* (*варуватися*) належали «до давніх германізмів, що свого часу виступали засобами називання дій у сфері офіційних стосунків, а згодом перейшли до побутового мовлення» [8, с. 175];

голдувати – «бути в залежності від когось; слугувати комусь»: *Отак і панували три пишні королі, Мужні, одважені, в потузі не мали. Їм голдували левні, рицарські сини <...>* (Лукаш 1990, с. 13); ЕСУМ подає дієслово *голдувати* зі стильовим маркуванням *заст[аріле]* у значенні «платити данину, бути в ленній залежності», що було запозичене в українську мову з польської, порівн. *n. hoidowazh* (*заст.*) – «бути в ленній залежності; схилитися; підлещуватися», паралельне до *ч. holdovati* «виявляти глибоку пошану до когось». Принагідно зауважимо, що в сучасній польській мові зберігся іменник *hold* – «пошана, шана», а сема «вшанувати когось» реалізується у фразеологічному звороті *złożyć hold komuś* (ПУСл, с. 62). Автори ЕСУМ роблять припущення, що це дієслово є або похідним від свн. *hulde, holde* – «підлегливість, вірність того, хто перебуває у ленній залежності, щодо свого пана», або безпосереднім запозиченням з німецької мови (ЕСУМ, 1, с. 547-548);

офірувати – «жертвувати»: *А що за животвір богам гадає він Офірувати – так і не сказав мені: Непевне чось! Та що мені журитися – Нехай усе так чиниться і діється, Як вирішать безсмертні небожителі* (Фауст, с. 285); «Словник української мови» маркує цю лексему як *рідко*[вживане] з посиланнями на контексти з творів М. Старицького, Ірини Вільде, Н. Рибак; (СУМ, V, с. 816); окрім дієслова у СУМ зафіксовано й іменник *офіра*, *рідко* – «жертва», значення якого ілюструється контекстами з творів Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Сосюри, М. Бажана, У. Кравченко (СУМ, V, с. 816); порівн. у М. Лукаша: [Гелена:] *Що ви згаяли у сварці, надолужте нині враз! Все зготуйте для офіри, як загадано царем!* (Фауст, с. 295); в ЕСУМ до іменника *офіра* наведено паралелі з інших слов'янських мов, порівн.: *n. ofiara*, *чес. ofěra*, *слц. ofera*. В ЕСУМ це слово кваліфікується як запозичення з німецької мови: *двн. offar*, *свн. offer* (ЕСУМ, 4, с. 237); варто зазначити, що прикметник *офірливий* та дієслово *офіруватися* активно використовувалися у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. (МСБ, с. 246); іменник *офіра* «жертва» й дієслово *офірувати* «жертвувати» відомі й у західних говірках, зокрема гуцульських (СГГ, с. 142); іменник *офіра* та дієслово *офірувати* яскраво представлені в літературі XVII ст., напр.: *офіра: І «за гріх, в невідомості поповнений, карання придам»: і то «принос офіри буваєт», яко в книгах 4-х Моїсея, главі 15, і Луки, главі 2, читаємо* (УЛ, с. 95); *Также і людям всім приказував под строгим караннем офіри їм чинити і за боги їх чтити* (УЛ, с. 404); *офірувати* (в т. ч. й у формі дієприслівника *офіруючи*): *І з тим*

рицerstвом слави доброї набивай, А мене в ласці своїй зо всім войськом ховай. Которому книжечку тую офірую І под іменем всього войська в друк дарую (УЛ, с. 222); Кди грецькїї цесарї на панства в'їжджали, Теди їх всі з трїумфом в місто впроважали, Довгоцасливого їм царства віниуючи, Розмаїтїї дари їм офіруючи (УЛ, с. 226);

трафити – «влучити»: ...людина він був здогадлива і тому **трафляв** добре (Д. К., с. 624); порівн. нім. **treffen** – «т. с.»; **трафний** – «вдалий»: ...план визволення <...> не вельми **трафний**: не тільки незручний, ба навіть небезпечний (Д. К., с. 633); порівн. нім. **treffliche** – «т. с.»).

Відтворюючи звичай і мову середньовічного європейського міста, М. Лукаш вдається до активного використання фразеології, що характеризувала вчинки людей дозволені (чи не дозволені) лицарською етикою, наприклад: гніздо зворотів із дієсловом **ламати** та похідних від нього (**зламати**, **поламати**) – **зламати** (*віру, вірність, звичай, обітницю, право, слово*); **ламати** (*волю, звичай, клятву, порядок, слово, честь*), порівн. нім. **der Wort brechen** – «порушувати (ламати) слово, обіцянку»; а також **п. зламаць право** – «порушити закон», **зламаць слово** – «порушити обіцянку». У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» дієслово **зламати** наведено в значенні – «не додержати чого-небудь обіцяного, даного, порушити щось»: **зламати присягу, зламати каран, зламати вірність** (СлУМ, 11, с. 247); слід зауважити, що в «Словнику фразеологізмів української мови» зафіксовано зворот **ламати / зламати слово** – «відмовлятися від раніше сказаного, відступатися від обіцяного; не виконувати обіцянки», з посиланням на контексти з творів М. Номиса (**ламати слово**), І. Котляревського (**зламати слово**), П. Загребельного (**поламати слово**) (ФС, с. 326)* порівн. у М. Лукаша: *Очевидна то річ, панство моє, що всякий справедливий король мусить свято дотримуватись даних ним самим законів, а коли він їх ламає, то не за короля його слід уважати, а за раба неключимого* (Декамерон, 428); **ламати звичай**: ...не хоче [Санчо] **ламати** давнього доброго **звичаю** мандрованого рицарства, не хоче, щоб потомні джури нарікали й жалкували на нього за порушення такого праведного закону (Д. К., 95). Неодноразове вживання цих зворотів засвідчене в художніх творах П. Куліша, зокрема в історичному романі «Чорна рада», наприклад: *Був там і козак Байда, що висів ребром у турків на гаку, а не зламав своєї віри* (Куліш 1, с. 64); *Не те мені шкода, що три полки одпало, а те, що честь, правда поламана* (Куліш 1, с. 136), а також у перекладах І. Франка: *Бо ти зламала мій зарік, не я. А хоч би й я! Не міг я в ліпшій стані бути, Як свіій зарік зламаць, щоб рай такий здобути* (І. Фр., 12, с. 345).

Німецько-польсько-українські паралелі простежуємо й у фразеологічному звороті **ні на волос** – «анітрохи»: [Фауст (до Мефістофеля):] *Не радує мене тих знань скарбниця, Що я зоробив на протязі років... Я ніби ріс – а добре придивиться, То духом я ні крихти не зміцнів; Не став я ні на волос вищий, До безконечного не ближчий* (Фауст, 69); порівн. нім. **nicht um ein Haar, kein Haarbreit, n. ani na wios** – «анітрохи».

Микола Лукаш – автор першого повного перекладу українською мовою «Фауста» Й.-В. Гете. У 1955 р. із цим перекладом він дебютував у літературі, хоч на той час критика висловила й негативні оцінки мови перекладу. Л. Первомайський, який визнавав перекладацький талант Лукаша, зробив свого часу нотатки на полях рукопису, не погоджуючись у ряді випадків з практикою М. Лукаша залучати до мови перекладу різночасові шари лексики української мови, в тому числі – й архаїзми та діалектизми. Проте опубліковані ці нотатки були лише 1966 р. й, на думку їх автора, обговорення недоліків перекладу не могло зашкодити йому, оскільки він уже став фактом літературного життя [6]. Тим більше, що й сам Й.-В. Гете використовував елементи простонародної мови, південно-німецькі діалектизми [1, с. 96]. Зв'язок «зі старою українською мовно-літературною традицією, початковою добою нової української літературної мови, діалектним розмаїттям, розмовною, простомовною сферою», з архаїчним фондом мови сучасні дослідники спадщини М. Лукаша вважають однією з найбільш вартісних ознак творчості перекладача [9, с. 5–6]. Індивідуальність М. Лукаша виявилася в тому, що змістової еквівалентності текстів оригіналу й перекладу він досягав не лише завдяки використанню архаїчної лексики української мови, а й створював нові слова. Внутрішня форма таких неологізмів безпосередньо підказувалася словами й зворотами німецької мови, наприклад: **красоприхильник** (**Красоприхильник** *Феб те ночі твориво Здоліє геть прогнати чи приборкати* (Фауст, 372) – **der Schönheitsfreund** «друг краси» (*Die grausen Nachtgebunten drängt der Schönheitsfreund Phäbus hinweg in Höhlen oder bändigt sie* (F, 167); **вогнезорій**: *Спинись, кружало вогнезоре!* (Фауст, 159) – **drohend-mächtige Runde** «могутня, загрозлива куля» (*Ins Düstre rötet sich sein Feuer Nicht näher! Drohend-mächtige Runde* (F, 158); **мухоструїно** (*Місяць сяє там подвійно, Тухоструїно, ніжномрійно* (Фауст, 327) – **uns mit heiligem Tau befeuchtet** «там, де місяць світить подвійно, зволожує нас священною рососою» (*Da, wo Luna doppelt leuchtet, Uns mit heiligem Tau befeuchtet* (F, 86)) та ін.

Відтворення історичних українсько-німецьких зв'язків у лексичній й фразеологічній, а також збагачення їх на рівні нових слів та образів є великим досягненням М. Лукаша в розвитку української мови ХХ ст. й заслуговує на подальші дослідження.

Література:

1. Весна М. Перший монолог Фауста в перекладі І. Франка та М. Лукаша: роль часового чинника // Іноземна філологія. – Вип. 108. – 1995. – С. 89–97.
2. Гнатюк В. «Словарь чужих слів» З. Кузеля й М. Чайковського // Записки наукового т-ва ім. Т. Шевченка. – 1910. – Т. 98. – С. 201.
3. Коптілов В. Німецькі класики українською мовою / Віктор Коптілов // Всесвіт. – 1970. – № 6. – С. 105–108.
4. Коптілов В. Українські переклади лірики Гете / Віктор Коптілов // Літературна Україна – 1999. – 16 вересня. – С. 7.
5. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19–23.
6. Первомайська Л. «Фауст» Гете в перекладі М. Лукаша / Замітки на полях рукопису // Леонід Первомайський. Твори в 7-ми томах. Т. 7. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 362–378.
7. Радчук В. Переклад – рушій чи гальмо? / Віталій Радчук // Теорія і практика перекладу. 1990. – 1991. – Вип. 17. – С. 26–31.
8. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Л. О. Ткач. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – Ч. 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – 704 с. – (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).
9. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.

Умовні скорочення назв джерел

Декамерон – Боккаччо Дж. Декамерон / Пер. з італ. М. Лукаша; Передмова Г. Кочура; Примітки О. Кругликової; Іл. Л. Киркач; Худож. оформлення Б. Бублика, С. Правдюка. – Харків: Фолио, 2003. – 671 с. – (Б-ка світової літ.).

* У «Словнику фразеологізмів української мови» зворот **ламати / зламати слово** наведено й у значенні «зраджувати» з посиланнями на твори О. Кобилянської (*Тримайся мене, Анно... я тобі також слова не зломлю*) та П. Куліша (*«Як слово зламає [коханій], нехай покарає Його Твоя сила святая!»*) (ФС, с. 326), порівн. у М. Лукаша: *Так що ж, по-твоєму, – заперечив король, – я мушу зламати слово, дане моїй рятівниці, що зажадала з тобою шлюбу?* (Декамерон, с. 224).

Д. К. – Сервантес Сааведра, Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі: Роман / Перекл. з ісп. М. Лукаша; Післямова Г. Кочура. – К. : Дніпро, 1995. – 703 с.

Куліш 1 – Куліш П. О. Твори: в 2 т. / П. О. Куліш. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. – 1994. – 752 с. – (Бібліотека української літератури. Українська нова література).

Лукаш 1990 – Микола Лукаш. Від Боккаччо до Аполлінера. – К. : Дніпро, 1990. – 510 с. (Майстри поетичного перекладу).

УЛ – Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня; ред. тому О. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1987. – 608 с.

Фауст – Гете Й.-В. Фауст / Пер. з нім. М. Лукаша. – К. : Дніпро, 1981. – 540 с.

F – Goethe J. W. Faust. Der Tragödie. – Deutscher Staatsverlag. – 1938.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т.: Т. 4 (H-II). – К. : Наукова думка, 2003. – 656 с.

МСБ – Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Ч. 1: Матеріали до словника / Людмила Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.

ПУСл – Польсько-український та українсько-польський словник / уклад. : Д. В. Бачинський, А. В. Задніпряна, М. М. Хотинська. – К. : Чумацький Шлях, 2003. – 710 с.

Сл. Гр. – Грінченко Б. Д. Словарь української мови у 4 т. (1907-1909) / Б. Д. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996–1997. – (Перевидано фотоспособом. – К., 1958).

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [ред. кол.: Д. Гринчишин, У. Єдлінська, Я. Закревська та ін.]. – Вип. 3: Б-В. – Львів, 1996. – 251 с.

СУМ – Словник української мови. В 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

ФС – Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).